

Kaante vahel on ülevaade pöördeliste aastate parlamendi tegevusest

Rein Järlik
20. Augusti Klubi liige

Kogumik „Eesti NSV / Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis 29.03.1990–29.09.1992. Statistikat ja ülevaateid” (2013) – ajalootund iseseisvuse taastamise päevadest.

Traditsioon teha kõigile raamatuna kättesaadavaks ülevaated riigi parlamendikoosseisude tegevusest sündis Eestis alles pärast iseseisvuse taastamist. Ei saa küll öelda, et esimesel iseseisvusajal kuni 1940. aastani üldse ei kajastatud Eesti Vabariigi kirjasõnas Riigikogu tegevust – kirjutisi selle kohta ilmus nii ajalehtedes kui ka ajakirjas Õigus –, kuid raamatulehekülgedele parlamenditöö veel ei jõudnud. Alles 1994. aastal tuli Eesti Rahvusraamatukogu väljaandena trükist „Riigikogu kroonika 1992/93” (koostaja Gerli Palk, toimetaja Rita Hillermaa), mis VII Riigikogu esimese tegevusaasta kõige olulisemas kokku võttis (koosseis ja struktuur, seadusandlus, rahvusvahelised suhted). Kroonika ilmus 2007. aastani, 2008. aastal asendas seda „Riigikogu aastaraamat”, mille kaasväljaandja Rahvusraamatukogu kõrval oli Riigikogu Kantselei.

2004. aastal nägi Riigikogu Kantselei ja Rahvusraamatukogu ühistööna ilmavalgust mahukas ja kõikehõlmav ülevaatekogumik „Riigikogu VII, VIII ja IX koosseis. Statistikat ja kommentaare” (peatoimetaja Aaro Mõttus). Kui aastaks 2011 olid ülevaatekogumikud ilmunud ka Riigikogu X ja XI koosseisu kohta, oli taas iseseisvunud Eestis tegutsenud parlamendikoosseisudest raamatusse panemata ainult viimane Ülemnõukogu. Kogumikku 29. märtsil 1990 Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseisuna alustanud, 8. maist 1990 Eesti Vabariigi Ülemnõukoguna jätkanud ning 14. septembril 1992 ennast ise laiali saata otsustanud parlamendist esitlesid Riigikogu Kantselei ja Eesti Rahvusraamatukogu 19. augustil 2013. Otseku sümbolsest oli just sel päeval 22 aastat tagasi Toompeal alanud Ülemnõukogu erakorraline 46. istungjärk, kus päev hiljem, 20. augustil 1991 oli vastu võetud otsus Eesti riiklikust iseseisvusest.

Kogumiku esimene peatükk on pühendatud Ülemnõukogu valimistele. On tänuväärne, et koostajad on ammendavalt selgitanud, kuidas üksiku ülekantava hääle meetod toimis, mida pidi oma valimisedeliga tegema valija ning kuidas hääli loeti. Ringkonniti esitatud valimistulemuste tabelitest on lugejal kindlasti põnev jälgida, mitmendas häätelugemisvoorus osutus keegi valituks või mittevalituks.

Kogumik tutvustab põhjalikult Ülemnõukogu koosseisu, juhtorganeid, alatisi komisjone, aga ka kõiki muid komisjone ja töөрühmi, mis kahe ja poole aasta jooksul tööle hakkasid ning mille moodustamise sageli kirjutas ette elu ise. Näiteks esimese erikomisjoni koosseisu kinnitas Ülemnõukogu 10. aprillil 1990, kui oli teatavaks saanud Türi pastoraadihoone põlemine ning pastor Harald Meri ja tema koduabilise Valve Kleini salapärase kadumine. Lootuses Moskvast tagasi saada Eesti kultuurivarasid moodustati oktoobris 1990 komisjon nende varade väljaselgitamiseks, kahe ajutise komisjoni komplekteerimist nõudis kavandatud omandi- ja maareform, erikomisjon tuli moodustada seoses Ülemnõukogu mõningate liikmete tegevusega Moskvas toimunud riigipöördekatse ajal jne. Päris kindlasti oli vajalik kogumikus reastada ka -komisjonide ja töögruppide moodustamise ettepanekud, mis Ülemnõukogult küll heakskiitu ei leidnud, kuid mis iseloomustavad aega, milles siis elati. Kui 12. novembril 1990 arutati ettepanekut moodustada ajutised komisjonid toiduainete ning kütuse ja energeetiliste ressurssidega varustamise kontrollimiseks riigis, saame teha ainult ühe järelduse – poeletid olid üsna tühjad, bensiinijaamades järjekorrad pikad ja inimestel mure suur, kuidas elamine talvel soojaks saada.

Aktid, mis reguleerisid Ülemnõukogu tööd, võtavad kogumikus enda alla lausa 42 lehekülge, kuid need on väga vajalikud leheküljed. Muudatused töö- ja kodukorras ning reglemendis näitavad selgesti, kuidas jõuti parlamendile normaalse tööritmi taganud optimaalse regulatsioonini. Tooksin vaid ühe näite. Ülemnõukogu poolt 29. märtsil 1990 kehtestatud ajutine töö- ja kodukord sätestas eelnõude menetlemisel ettekande pikkuseks kuni 45 minutit, kuid juba viis päeva hiljem, 2. aprillil kinnitati uus ajutine töö- ja kodukord, milles ettekandeks lubati 30 minutit. Ikka väga kiiresti saadi aru, et parlament peab asjast rääkima, mitte nõukogulikult tühje sõnu tegema. 28. juunil 1990 vastu võetud Eesti Vabariigi Ülemnõukogu reglement kärpis ettekandeks lubatud aega veel kolmandiku võrra, jättes järele vaid 20 minutit. See piirnorm jäi jõusse Ülemnõukogu volituste lõpuni ja leidis koha ka VII Riigikogu kodukorra seaduses. Tegelikult kehtivad Ülemnõukogus 1990. aasta suvel sätestatud ajalimiidid Riigikogu kõigi koosseisude puhul suures osas tänini – ettekandeks 20 minutit, kaasettekandeks 10 minutit, kohalt sõnavõtuks kaks minutit (parlament võis anda nõusoleku aega pikendada). Kõnepuldist peetud kõneks lubatud aeg jäi Ülemnõukogus seitsmele minutile, VII Riigi-kogu lühendas seda 1994. aasta novembris viiele minutile, ja nii on see ka praeguse XII Riigikogu kodu- ja töökorra seaduses.

Ilmselt teavad paljud, et Ülemnõukogus oli Rahvarinde saadikugrupp, olid maasaadikud, olid sõltumatud demokraadid ja kristlikud demokraadid, olid võrdsete õiguste eest -võitlejad. Kuid küllap on mõnelegi üllatuseks, et juba esimesel tööpäeval, 29. märtsil 1990 moodustati ka 10-liikmeline loomeliitude saadikugrupp, 11-liikmeline vabariiklaste saadikugrupp ja 17-liikmeline õigusliku järjepidevuse saadikugrupp. Paraku polnud neid kolme gruppi kuigi kauaks, sest üsna varsti sai selgeks, et küsimustes, milles Ülemnõukogul tuli otsused langetada, ei pane näiteks ühte või teise loomeliitu kuulumine inimesi veel sugugi ühele meelele. 15. mail 1990 lagunes loomeliitude saadikugrupp, vabariiklastest said samal päeval mõneks ajaks kristlikud demokraadid. Millal läksid laiali järjepidevuslased, sellest pole kahjuks märki maha jäänud ja seda ei saa öelda ka raamat. Kui 28. juunil võeti vastu Ülemnõukogu reglement, pidid saadikurühmad ennast uuesti registreerima, kuid alanud suvepuhkus lükkas registreerimise sügisesse ja siis järjepidevuslased enam registreerima ei tulnud. Nii polnudki kusagilt võtta kuupäeva, mis kindlasti õige oleks.

Kõnealune kogumik kinnitab veenvalt, et ka välissuhtluses oli Ülemnõukogul paljus teedrajav roll. Kui praegu võtavad Riigikogu delegatsioonid osa kuue rahvusvahelise organisatsiooni, ühenduse ja institutsiooni tööst, siis viies neist käisid meie delegatsioonid juba Ülemnõukogu volituste ajal. Ainult Vahemere Liidu Parlamentaarse Assamblee delegatsioon moodustati aprillis 2011, sest see assamblee on asutatud alles aastal 2003. Kuid kuna Ülemnõukogu tegutses ajal, mis kogu maailma poliitikas oli eriline, peaks olema mõistetav ka moodustatud välisdelegatsioonide ja -esindajate suur arv – tervelt 18! Neist kaks puudutasid suhteid Vene NSFV-ga ja Nõukogude Liiduga, mis on juba ammu looja läinud.

Kõige mahukam osa kogumikust kuulub Ülemnõukogu seadusloomele. Kahe ja poole aasta jooksul võeti vastu 155 seadust, neist 114 pärast riikliku iseseisvuse taastamist, seega vähem kui aastaga. Koguarvult suutsid järgnenud Riigikogu koosseisud enamgi, kuid võtkem arvesse, et Ülemnõukogu tegutses üle kahe aasta olukorras, kus polnud isegi mitte toimivat põhiseadust. Tee üleminekul sotsialistlikult plaanimajanduselt kapitalistlikule turumajandusele võis küll ajaliselt olla lühike, aga seda keerulisem ta sel juhul oli. Ja ega siis seadusedki lausa käisest pudenenud. Ülemnõukogu võttis vastu 483 otsust, ja see on ikka erakordselt suur hulk. Märgatav osa otsustest on seotud kas riiklusega, põhiseadusega või seaduste rakendamisega, nii et nende menetlemine ei läinud sugugi lihtsalt.

Ülemnõukogu ja teised institutsioonid – nii on pealkirjastatud kogumiku eelviimane peatükk, milles kõigepealt tuuakse ära kahe valitsuskabineti koosseisud. Ülemnõukogu liikmete arupärimiste ja kirjalike küsimuste leheküljed on jällegi paraja pikkusega ajalootund, mis meenutab, missuguste muredega elati, millest mõeldi ja millest kõneldi. Ilmselt annab lugejal päris imestada, kui palju mitmesuguseid ametiisikuid tuli Ülemnõukogul ametisse nimetada ja ametist vabastada.

Kogumiku viimane peatükk on pühendatud Põhiseaduse Assambleele ja ütleb meile kõige muu kõrval sedagi, missuguste seaduste eelnõud tuli põhiseaduse eelnõust tulenevalt Ülemnõukogul väga lühikese ajaga ette valmistada.

Arvata võib, et võrreldes Riigikogu koosseisude ülevaatekogumikega oli Ülemnõukogust ülevaate andmine koostajatele omajagu pähkkel, sest Ülemnõukogus otsustati kiiruga mõnigi asi nii, et paberile jälge ei jäänud või on see jälg seal, kus ta loogika järgi olema ei peaks. Suur töö, mille tulemus on väga vajalik, et sügavalt mõista ühte pöördelisemat perioodi Eesti ajaloos, väärrib igati tunnustust.